

ББК 60.524.251+60.027+60.028,13
Т52
УДК 316.647.5+172.3

Рекомендовано до друку вченою радою університету,
протокол №1, від 31 серпня 2007 року.

За повного або часткового відтворення матеріалів цього
видання посилення на нього обов'язкове.

Висловлені у виданні думки належать виключно авторам.

Редакційна колегія:

В.О. Бакальчук

М.А. Козловець

В.С. Крисаченко

Л.І. Мазука

П.Ю. Саух (керівник)

Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності:
Т52 Матеріали засідання "круглого столу" від 29 травня 2007 р. / За
заг. ред. П.Ю. Сауха – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. –
124 с.

У виступах учасників "круглого столу" розглянуті філософські аспекти проблеми толерантності, історичні корені проблем полікультурності та формування якостей толерантності в умовах глобалізованого світу, механізми толерантного спілкування і взаємодії в контексті міжкультурної та внутрішньокультурної комунікацій, а також висвітлені різноманітні форми прояву толерантності та інтолерантності в соціокультурному просторі сучасного українського суспільства.

60.524.251+60.027+60.028,13

© Житомирський державний університет
імені Івана Франка

ВОЗНЮК Олександр Васильович
ст.викладач кафедри іноземних мов
Житомирського військового інституту
Київського національного
авіаційного університету

Загальнофілософські та синергетичні засади толерантності

Толерантність як соціально-психологічний та філософський феномен набуває останніми роками поглибленого трактування у контексті соціально-політичних аспектів реальності. Термін "толерантність" походить від латинського *tolerantia* і перекладається як терпимість. ЮНЕСКО, під егідою якої 1995 рік було проголошено Роком толерантності, трактує поняття "толерантність" як вміння людини, суспільства, держави поважно ставитися до точки зору інших, неворожо до позицій, що відрізняються від власної думки. "Толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру та приводить від культури війни до культури миру" – проголошено в Декларації принципів толерантності, що була прийнята Генеральною Конференцією ЮНЕСКО в 1995 році. Тут поняття "толерантність" визначено як: повага, прийняття і розуміння великої кількості культур нашого світу, форм самовираження і прояву людської індивідуальності; відмова від догматизму, від абсолютизації істини і затвердження норм, встановлених в міжнародних правових актах в галузі прав людини.

"Філософський енциклопедичний словник" дає таке визначення толерантності: "Толерантність – від лат. *tolerantia* – терпимість – термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)". "Соціологічний енциклопедичний словник" розділяє значення терміна толерантність на: 1) терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, думок, вірувань, 2) відсутність або послаблення реагування на несприятливі фактори, в разі зниження чуттєвості до їх дії. "Український педагогічний словник" дає визначення толерантності як терпимості до чужих думок та вірувань.

Прояви толерантності та її культивування пов'язувалися з космічною симпатією древніх філософів, з симпатією (А. Сміт, Д. Юм); ефективним самоконтролем (Л.К. Вовенарг); прагненням до помірності

(Ф.В. Вейс); співчуттям (Ж.-Ж. Руссо, А. Шопенгауер), реалізацією принципу збереження (К. Ясперс), із загальним людським обов'язком (І. Кант); збереженням мудрої міри рівноваги (І.В. Гете); суспільним інстинктом (Ч. Дарвін), з ідеєю загальної рівноваги (Г. Спенсер); можливістю контролю чужого життя (марксизм); інтелектуальною симпатією (А. Бергсон); релігійним ентузіазмом (У. Джеймс); соціальною педагогікою (демократичний соціалізм, В. Ейхлер); ставленням щодо людського вибору (С. К'еркегор).; внутрішнім регулятором ставлення до іншої людини (Ж.-П. Сартр); феноменом мовчання (Т. Карлейль); подоланням свого мовчання (А. Камю); компромісом суб'єкта з дійсністю для досягнення своїх потреб і бажань (Х. Плеснер); інтенціональним співчуттям (Е. Гуссерль); рефлексією чужого досвіду (В. Франкл); співіснуванням різних мовних форм (конвенціоналізм, Л. Вітгенштейн).

В рамках ортодоксальної марксистської соціології толерантність характеризували з ідеологічних позицій, як "безпринципність", відмову від суспільної боротьби. Тому тут її фактично відкидали, оскільки, незважаючи на визнання важливості терпимості для гармонійного розвитку контактів різної форми (від міжособистісних до міждержавних), у літературі того часу можна зустріти лише окремі визначення толерантності в контексті характеристик біологічної адаптації, в системі демократичних принципів.

Аналіз соціологічної літератури з проблем толерантності дозволяє дійти висновку, що сучасна соціологічна наука розглядає толерантність як природу морального ідеалу, що формується в результаті історичного добору певних правил співіснування, норм поведінки і переходить на рівень світоглядних позицій у пізнанні суб'єктів взаємодії. Можна стверджувати, що у законах функціонування толерантності закодована єдність раціонального, емоційного та діяльнісного як компонентів соціальної поведінки.

Толерантність особистості також пов'язують із стійкістю до зовнішніх впливів та із внутрішньою стійкістю. Це також соціальний чинник, що спрямовує міжособистісні стосунки в суспільстві до співробітництва, яке пов'язує між собою індивідів, традиції, норми, культури.

Під толерантністю в біології науковці розуміють здатність організму без видимого для себе збитку переносити потенційні впливи будь-яких чинників зовнішнього середовища. Тут толерантність може трактуватися як певний адаптаційний ресурс

організму, коли важливим постає так званий "запас міцності", де слід враховувати, що витривалість індивіду буває як фізичною, так і психологічною. Суттєво, що людині властива експансія стосунків, оскільки вона здатна перетворювати на об'єкти своїх потреб різноманітні предмети, явища та події, коли все до чого привертається увага людини стає об'єктом її моральної оцінки, що виявляє подальшу перспективу впливу або взаємовпливу. Важливо, що у процесі особистісного зростання людина стає небайдужою до оточуючого соціального та космопланетарного світу (антропний принцип), а кількість об'єктів небайдужості індивіда (на шляху розвитку цивілізації та особистісної соціалізації) постійно зростає. При цьому небайдужість може поляризуватися на підставі характеру ставлення, що складається (толерантного чи ін толерантного), коли саме від цих чинників залежить людська поведінка в тій чи іншій ситуації.

Загалом, дослідженнями загальних питань проблеми толерантності займалися такі вчені, як О.В. Безкоровайна, Б.В. Варвикович, В.Л. Черненко, А.Т. Вакулінська, М.С. Міріманова; взаємозв'язок толерантності та національної свідомості та психології досліджували В.Г. Крисько, В.С. Мухіна, А.П. Садохін та ін.; методологія толерантності висвітлена в працях Л.А. Бойчак, Р.В. Ткачева, Г.У. Солдатова, О.Д. Шарова, Л.А. Шайгерова та ін.

Важливим для розуміння багатогранного феномену толерантності є її аналіз у контексті *синергетики* як міждисциплінарного напрямку аналізу світу у всьому його розмаїтті, що дозволить розширити загальне поле аналізу актуального феномену сучасності.

Синергетика – це новий міждисциплінарний науковий напрямок, що виник на початку 70-х років ХХ століття. Одним з його головних завдань є пізнання загальних принципів, що лежать в основі процесів самоорганізації, які реалізуються в системах різної природи: фізичних, біологічних, технічних і соціальних. Можна сказати, що синергетика – це напрямок у філософії науки, що являє собою міждисциплінарний аналіз наукових ідей, методів й моделей складного поведіння, розкриття їхнього потенціалу в мисленні про світ і людину. Сам термін "синергетика" походить від грецького слова, яке можна перекласти як "сприяння", "співробітництво", "синтез енергій". Таким чином, суттєвим когнітивним аспектом синергетики є вивчення системних властивостей предметів та явищ.

Суттєво, що синергетикою виявлено феномен цілісності (інтегративності, адитивності, емерджентності, тотальності), де має місце системний ефект, коли у системі (цілісності) з'являються властивості, що не притаманні її компонентам, коли властивості системи не дорівнюють сумі властивостей її складників.

Таким чином, синергетика вивчає феномен *Цілого*, що виявляє себе в сфері життя, яке будується як принципово цілісна сутність. Наведемо спостереження французького ентомолога Луї Тома, який займався вивченням термітів. Цей дослідник помітив, що окремий терміт є стохастичною сутністю, задіяною в хаотичному русі. Але якщо число термітів збільшується до деякої "критичної маси", то терміти створюють робочі бригади і, діючи узгодженим чином, зводять грандіозну будівлю, виявляючи "велике знання" про спорудження в цілому. Це стосується й всіх суспільних тварин, коли окремо взята особина сарани не знає напрямку й мети руху під час міграції, а зграя – знає. Подібний ефект "критичної маси" виявляється у птиць, риб, а також у всіх суспільних тварин, коли "велике знання" чи "велика воля" керують існуванням співтовариств живих істот. Усі вони, взяті в цілому, утворюють "живу речовину" В.І. Вернадського, що формує "цілісний планетарний організм" (Тейяр де Шарден), інтегрований у єдиний моноліт життя за допомогою так званих "слабких екологічних зв'язків" В. П. Казначєєва.

Відкриття Цілого, з яким пов'язаний феномен толерантності, впливає із логіки розвитку нашої цивілізації, що виявляє діалектичну схему будь-якої зміни. Її доцільно представити у вигляді філософської моделі, елементами якої є людина і світ (внутрішнє і зовнішнє, суб'єкт і об'єкт), взаємний перехід котрих можна проілюструвати висловом Г. В. Плеханова, який писав, що будь-яке явище, розвиваючись до кінця, перетворюється на свою протилежність; але, оскільки, як нове, протилежне першому явищу, також у свою чергу перетворюється на свою протилежність, то третя фаза розвитку має формальну схожість з першою.

Початковий етап онто- і філогенетичного розвитку виявляє єдність, синкретизм суб'єкта й об'єкта. На цьому етапі усі форми суспільної свідомості сполучені в певному науково-релігійному сплаві, де ірраціональний, релігійний аспект знаходить реалізацію в механізмі психізації дійсності (коли людина і світ являють собою єдине психічне ціле), а раціональний, науковий аспект виражається у формі інституту практичної магії, відблиск якої дійшов до нас у

вигляді алхімії. Філософія тут має тенденцію зливатися з наукою (натурфілософія), а мистецтво, мораль і політика невіддільні від міфу.

На даному етапі розвитку людства знання про світ і людину були репрезентовані в синтетичному вигляді – у формі простих пралогічних, пратеоретичних моделей, занурених у міфологему і метафору. У певному розумінні, думка і дія тут злиті, як це має місце в маленьких дітей. Так само, як і останні, представники древніх соціумів ще не усвідомлюють себе повною мірою як особистості. Саме тому людина і світ, суб'єкт і об'єкт тут постають єдиним неподільним комплексом, що виявляє найбільш повно феномен толерантності.

На другому етапі розвитку людства як виду і суб'єкту історії виявляється наростання дихотомії людини і світу, їх асиметризація: суб'єкт і об'єкт розводяться по полюсах. Координація відносин у суб'єкт-об'єктній системі знаходить своє вираження у такій моделі розвитку науки, яка виділяє класичний (у рамках якого об'єкт первинний стосовно суб'єкта, тобто об'єкт, що виступає "об'єктивною реальністю, даною нам у наших відчуттях" впливає на суб'єкт і багато в чому його визначає) та некласичний (суб'єкт впливає на об'єкт) етапи розвитку теоретичної свідомості.

Третій етап – період постнекласичного розвитку науки – пов'язаний з ідеєю злиття об'єкта і суб'єкта, з такою теоретичною парадигмою, у якій вони розглядаються як такі, що впливають один на одного і взаємно один одного потенціюють. Тут розвиток людства немовби повертається до своїх сакральних джерел, але на вищому рівні розвитку, а феномен толерантності знаходить актуальність у полі сполучення об'єкта і суб'єкта.

На наш погляд, саме на основі такого розуміння феномену толерантності він набуває онтологічного змісту та може аналізуватися як у загальному філософському контексті, так і у контексті теорії систем і синергетики.